

הרב יחיאל ורטהיימר

ביתר עלית

עורך ראשי במכון כתבי 'בן מלך'

עשו הוא אדום = רומי?

כיצד מגיע עשו מהר שעיר ושדה אדום לרומי שבאיטליה האירופית • האם הרומיים הם 'כיתים' מבני יוון או אדומים • האם הנוצרים הם בני בניו של עשו הרשע.

תמצית: בחז"ל מופיע אין סוף פעמים שמלכות רומי היא אדום, המפרשים מתקשים בכך מבחינה היסטורית מציאותית, שכן הרומאים הם עם אירופי מבני יפת, וכיצד צאצאי עשו האדומי מחוברים אליהם. לפי גירסא אחת באבן עזרא קראו כך חז"ל למלכות רומי בשל דת הנצרות שהיתה מבוססת על קבוצת אדומיים והיתה לה השפעה מהותית על המלכות כולה, מפרשים אחרים מסתמכים על מקורות היסטוריים שצאצאי עשו התערבו במשפחת המלוכה שייסדה את העם הרומאי. יתכן שהדברים רמוזים בסוף פרשת תולדות בהתמודדות של עשו מול תוצאות המאורע שיצחק ברח את יעקב.

אדום = רומי

עשיו - הוא אדום - נכדו של אברהם אבינו בנו של יצחק אבינו אחיו של יעקב אבינו, הבן השעיר ואיש הצייד, הבכור שמכר את בכורתו וממרר בבכי על נטילת ברכתו, ומתפייס בברכת 'ועל חרבך תחיה'. הבא על יעקב וארבע מאות איש עמו ובסופו של דבר מתרצה בדורון תפילה ומלחמה, מנשק את יעקב וחוזר אל ארצו שעירה. ומאז ואילך הוא לכאורה איננו גורם בעל משמעות בתהליך צמיחתו של עם ישראל. מלבד מפגש זועם וסרבני, כאשר מלך אדום לא הניח לישראל לעבור בגבולו, למרות הבקשה 'כה אמר אחיך ישראל', הוא יוצא באיום 'פן בחרב אצא לקראתך'. פה ושם אנו נפגשים עם אדום כעוד אחת מהאומות שסביב ארץ ישראל אותם הכניעו דוד ושלמה, כאשר פרקו את עולם בימי יהורם מלך יהודה.

סברנו לתומנו שאדום ירדה מעל במת ההיסטוריה, אולם עם מהלך הדורות מופיעה פתאום אדום כחיה אימתנית ותקיפה, הלא היא המלכות האדירה אשר לא היה מימות תבל כמוה, האימפריה האדירה של קיסרות רומי. רומי האימתנית אשר הכניעה תחת פרסות גייסותיה וכידוני לגיונותיה את רוב העולם המוכר, המכונה בפי חז"ל בפשטות "מלכות הרשעה". זו שהחריבה את בית מקדשנו והרגה את חכמינו, טבחה ברבבותינו ובמרד ביתר גדעה את קרן

ישראל. והיתה בפי חז"ל מושג בלתי נתפס של רוע, תהום של רשע שאין לו חקר, גלות שחורה ועמוקה שאין רואים את סופה.

בכל מקורות חז"ל והמפרשים ההנחה הזאת היא כה פשוטה שרומי היא אדום, עד כי לא מצאנו בדבריהם שום צורך להזדקק להסבר על כך. כפי שנביא בהמשך, חוזרים שוב ושוב כל הביטויים והנבואות שנאמרו על אדום והר עשיו על מלכות רומי הרשעה.

יתירה על כך, כל תקופת הגלות שבה אנו שרויים היום מאז חורבן בית שני זה קרוב לאלפיים שנה נחשבת כ'גלות אדום'. מתוך הנחת יסוד שהעולם הנוצרי כולו נחשב כ'אדום', דבר שהפך לביטוי מוסכם ומקובל.

ברם, מפרשים רבים תמהים על הנחה פשוטה זו, ואינם מבינים מדוע מייחסים את רומי אשר בארץ איטליא האירופית, לבני אדום אשר ירשו את הר שעיר הסמוכה לארץ ישראל. במפרשים נאמרו מספר דרכים בביאור הדבר, ואת דבריהם נציג בהמשך.

ייחוס רומי לאדום במאמרי חז"ל

ביטויי חז"ל בגמרא ובמדרשים המייחסים את רומי לאדום הם עקביים, וכבר מתחילת שורש הוויתו למדים חז"ל כי עומק הדברים מכוון למלכות רומי הרשעה.

כך אמרו במימרא המובאת גם ברש"י בחומש: (ברכות נז:): 'ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך אל תקרי גוים אלא גיים ואמר רב יהודה אמר רב אלו אנטונינוס ורבי שלא פסק משלחנם לא צנון ולא חזרת ולא קשואין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים'. [במדרש הדברים מובאים בכמה שינויים (בראשית רבה סג, ז) שני גוים בבטנך שני גיאי גוים בבטנך, זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו, שני גיאי גוים בבטנך אדריאנוס בעובדי כוכבים שלמה בישראל].

כך גם בהמשך הדברים בפרשה - (בראשית רבה סג, ט) 'הגמון אחד שאל את רבן גמליאל, אמר לו מי תופס מלכות אחרינו, הביא נייר חלק נטל קולמוס וכתב עליו 'ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו' אמרו ראו דברים ישנים מפי זקן חדש, להודיעך כמה צער היה אותו צדיק מצטער'.

הסממן ה'עשווי' הבולט ביותר שחז"ל ראו ברומי הוא כמובן דברו של יצחק אבינו 'ועל חרבך תחיה'. בכח מילים אלו שלטו הרומאים בחרבם מקצה תבל ועד קצהו, כשיחד עם זאת ממתנינים לרגע ירידתו הרוחנית של יעקב, לקיים את הכתוב 'והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צווארך'.

וכך אמרו בתנא דבי אליהו רבה (פרק כ מובא בילקו"ש בראשית קטו) 'ולא גלגל הקב"ה והביא מלכות רומי לעולם שהחריבו את בית המקדש והגלו את ישראל מארצם, אלא בשכרו של עשו שהיה בוכה ומתאנח בשעה שבירך יצחק את יעקב אבינו'.

הרמב"ן (בראשית לג, טו) מציין עוד מדברי חז"ל במה שניתן ללמוד עצה מעשית ממעשי אבות שנהג יעקב עם עשו. 'למה זה אמצא חן בעיני אדני למה זה, תעשה לי טובה שאיני צריך לה

אמצא חן בעיניך, ולא תשלם עתה שום גמול, לשון רש"י וכוונת יעקב כי לא היה חפץ בהם ובחבורתם כלל, וכל שכן שהיה בדעתו ללכת דרך אחרת. ורבותינו ראו עוד בזה עצה, אמרו (ב"ר עח, טו) רבי ינאי כד הוה סליק למלכותא הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב עמיה רומאין, חד זמן לא איסתכל בה ונסיב עמיה רומאין, ולא הגיעו לעכו עד שמכר פינס שלו, מפני שהיתה קבלה בידם שזו פרשת גלות כשהיה בא ברומה בחצר מלכי אדום על עסקי הצבור היה מסתכל בפרשה זו ללכת אחרי עצת הזקן החכם, כי ממנו יראו הדורות וכן יעשו, ולא היה מקבל חברת אנשי רומי ללותו שאין מקרבין אלא להנאת עצמן ומפקירין ממונו של אדם'.

דרשת חז"ל במושג "סנטור"

בימינו מוכר המושג "סנטור" כלומר איש ה"סנט" הלא הוא בית הנבחרים האמריקני, מקורו של שם זה הוא מהרפובליקות של יוון ורומא שבית הנבחרים שלהם נקרא כך. (האמריקאים חיקו את יוון ורומא בתרבות השלטון שלהם ואף בנייני הממשל השונים בנויים בסגנון הבניה היווני-רומי).

חז"ל במדרשיהם נתנו פירוש עמוק יותר למילה "סנטור" שמשקף את תכונתו המרכזית של עשו 'שונא ונוטר'. וכך אמרו בירושלמי (עבודה זרה פרק א הלכה א) ובבראשית רבה (סז, ח) וישטום עשו אמר ר"א בר יוסי סנטרוי ונעשה לו שונא ונוקם ונוטר, עד כדין קריין סנטרוי דרומי.

בגמרא מסופר על אחד האמוראים שסבל תחת גזירות הפרסיים, נאנק ואמר: (גיטין יז.) רחמנא או בטולך או בטולא דבר עשו. כלומר כבר עדיף תחת שלטון הרומאים, והגמרא שם תמהה עליו שהרי אמרו חכמים שהקב"ה עמד והגלה את ישראל לבלל מכיון שלא יוכלו לסבול את גזירות הרומאים.

'אדומי' היה שם הקוד הפנימי המכוון לרומאים כאשר שלחו חכמים אגרת סתרים אודות עיבור השנים הם כתבו (סנהדרין יב.) ועמוסי יריכי נחשון בקשו לקבוע נציב אחד ולא הניחן אדומי הלז, אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרן הכהן. היו אלו שנים שהשלטון הרומאי לא הניח לעבר את השנים.

מעשי הטבח המזוויעים שנגזרו על עם ישראל בעת החורבן ולאחר מכן במרד ביתר, אף הם מיוחסים לעשו ותכונותיו שהוריש לצאצאיו הרומאים.

וכך אמרו בפרק הניזקין באגדת החורבן (גיטין נו:) 'הקול קול יעקב והידיים ידי עשו, הקול זה אדריינוס קיסר שהרג באלכסנדריא של מצרים ששים רבוא על ששים רבוא כפלים כיוצאי מצרים, קול יעקב זה אספסיינוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא על ששים רבוא כפלים כיוצאי מצרים, קול יעקב זה אספסיינוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא, ואמרי לה ארבעת אלפים רבוא, והידיים ידי עשו, זו מלכות הרשעה שהחריבה את בתינו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו'.

בתלמוד ירושלמי מסכת תענית (פרק ד הלכה ה) נדרש הפסוק בסגנון זה - 'הקול קול יעקב והידיים ידי עשו - קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידי עשו בביתר'.

באגדת החורבן שם (גיטין נו:): מסופר על טיטוס הרשע שהתגאה בעת חורבן בית המקדש והטיח דברים כלפי מעלה. - יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע, בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה וכו'. כאן ייחסו את טיטוס אישית כבן בנו של עשו הרשע.

[רבי צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים אות כח) רואה סוד נשגב בעובדא שהתנא רבי מאיר שהוא יסוד כל המשנה, הוא צאצא לנירון קיסר כמו שמסופר בגמרא שם, כלומר שהוא מזרע עשו, כשסוד הדבר מרומז בכתוב 'כי ציד בפיו'].

רומי מייחסת את עצמה לעשו הרשע

בגמרא מובאת אגדה שהרומאים עצמם ראו את עצמם כצאצאים לעשו הוא אדום (ע"ז דף ח:): - 'אמר רב יוסף שתי תפיסות תפסה רומי, אחת בימי קלפטרא מלכתא, ואחת שתפסה בימי יונים, דכי אתא רב דימי אמר תלתין ותרין קרבי עבדו רומאי בהדי יוונאי ולא יכלו להו, עד דשתפינהו לישראל בהדיהו והכי אתנו בהדיהו, אי מינן מלכי מנייכו הפרכי אי מנייכו מלכי מינן הפרכי - - - עשרין ושית שנין קמו להו בהימנותיהו בהדי ישראל, מכאן ואילך אישתעבדו בהו, מעיקרא מאי דרוש ולבסוף מאי דרוש, מעיקרא דרוש 'נסעה ונלכה ואלכה לנגדך', ולבסוף דרוש 'יעבור נא אדני לפני עבדו'.

כלומר בתחילה היה שיתוף פעולה בין היהודים לרומאים נגד מלכות יוון, על שם הכתוב שאמר יעקב לעשיו 'נסעה ונלכה ואלכה לנגדך', ולאחר מכן בגדו הרומאים מכח הכתוב 'יעבור נא אדוני לפני עבדו', כדרך שהמלך הולך לפני עבדיו.

התייחסות מחרידה ביותר אנו מוצאים בגמרא אודות יום חג של הנכרים לרגל מאבקו של עשו ביעקב. (עבודה זרה יא:): 'אמר רב יהודה אמר שמואל עוד אחרת יש להם ברומי, אחת לשבעים שנה מביאין אדם שלם ומרכיבין אותו על אדם חיגר, [רמז לעשו הרוכב על יעקב - רש"י] ומלבישין אותו בגדי אדם הראשון [כלומר בגדי עשו החמודות] ומניחין לו בראשו קרקיפלו של רבי ישמעאל [מעשרה הרוגי מלכות שהפשיטו עור פניו ומונח בגזי רומי], ותלו ליה בצואריה מתקל ר' זוזא דפיזא [תכשיט יקר ביותר] ומחפין את השווקים באינך, ומכריזין לפניו 'סך קירי פלסתר, אחוה דמרנא זייפנא', דחמי חמי ודלא חמי לא חמי, 'מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה', ומסיימין בה הכי 'ווי לדין כד יקום דין'. -

למרות כל החגיגות מסתיימת ההכרזה בכך שאוי יהיה לעשו כאשר יעקב יקום מנפילתו.

ולא יהיה שריד לבית עשו

רבים הם דברי הנבואה בנביאים המביעים את גנותו וסופו המר של אדום. במיוחד ידועה נבואת עובדיה שכולה עוסקת בשפלותו של עשו וקצו.

(עובדיה א, יח) וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֲשֶׁר וּבֵית יוֹסֵף לְהִבָּהּ וּבֵית עֵשָׂו לְקֶשׁ וְדָלְקוּ בָהֶם וְאֶכְלוּם וְלֹא יִהְיֶה שְׂרִיד לְבֵית עֵשָׂו כִּי ה' דָּבַר - - - וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בָּהֶר צִיּוֹן לְשַׁפֵּט אֶת הָרָר עֵשָׂו וְהָיְתָה לָהּ הַמְּלוּכָה:

אך גם שאר הנביאים לא חשכו כלימות ותוכחות מבני עשו הרשע.

כמו הפסוקים הידועים בישעיה (לד, ה) - - - כי זָבַח לֵה' בְּבַצְרָה וְטָבַח גְּדוֹל בְּאַרְץ אֲדוּם. - - כי יום נָקַם לֵה' שְׁנַת שְׁלוֹמִים לְרִיב צִיּוֹן. וְנִהְפְּכוּ נַחְלִיָּה לְזֹפֶת וְעַפְרָה לְגַפְרִית וְהִיטָה אֶרְצָה לְזֹפֶת בְּעֵרָה: וּשְׁם (סג, א) מִי זֶה בָּא מֵאֲדוּם חֲמוֹץ בְּגָדִים מִבְּצָרָה זֶה הַדּוֹר בְּלָבוּשׁוֹ צָעָה בָּרַב כָּחוֹ אֲנִי מְדַבֵּר בְּצַדְקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ.

כך נאמרו נבואות נרחבות על חורבן אדום בידי יחזקאל, עמוס, ומלאכי. ובמקומות נוספים. בדברי חז"ל מובא כהנחה פשוטה שכל הדברים מכוונים למלכות רומי הרשעה, אשר מלך המשיח ינקום את נקמתה.

כך למשל מסופר בגמרא על אנטונינוס קיסר רומי היה כידוע ידידו ומקורבו של רבינו הקדוש בגמרא מסופר על עומק הקירבה וההערצה שנהג הקיסר ברבינו הקדוש, באחת הפעמים שאל אנטונינוס (עבודה זרה י): 'אמר ליה אתינא לעלמא דאתי, אמר ליה אין, אמר ליה והכתיב לא יהיה שריד לבית עשו, בעושה מעשה עשו, תניא נמי הכי לא יהיה שריד לבית עשו יכול לכל, תלמוד לומר לבית עשו, בעושה מעשה עשו, אמר ליה והכתיב שמה אדום מלכיה וכל נשיאיה, אמר ליה מלכיה ולא כל מלכיה כל נשיאיה, ולא כל שריה. תניא נמי הכי מלכיה ולא כל מלכיה כל נשיאיה, ולא כל שריה, מלכיה ולא כל מלכיה, פרט לאנטונינוס בן אסורוס'.

אותה העיר 'בצרה' עליה נאמר בישעיה 'כי טבח לה' בבצרה', מבואר באברבנאל שם שמדובר בעיר רומי בעצמה. שם סבור להמלט 'שרה של רומי' בשל שלושת הטעויות כאמור במסכת מכות (דף יב). וכנאמר בזמננו ליום השבת 'ברוך ה' יום יום', 'יחשוב לו בבצרה תקלוט כבצר, ומלאך כאדם בתוכה ינצר, ומזיד כשוגג במקלט יעצר'.

על הפסוק שהוזכר בישעיה 'ונהפכו נחליה לזפת בוערה' דרשו במדרש ילמדנו - 'זו תיבריאוש וטרסינוש. כלומר הנהר טיבר החוצה את רומי'.

וכמובן שהפסוק 'ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה', מתפרש בפשטות על רומי הרשעה שמלך המשיח יעשה בה את נקמתו. ראה ויקרא רבה (יג, ה) 'ולמה נקרא שמה חזיר שמחזרת עטרה לבעליה, הדא הוא דכתיב (עובדיה א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה'. כשהכוונה היא למלכות רומי, שאחד מסמליה הקדומים היה חזיר.

דעת האבן עזרא

כאמור עצם ההנחה שרומי היא עשו, עוררה תמיהות בין המפרשים. וכך כותב האבן עזרא בפרשת תולדות על הפסוק והיה כאשר תריד (בראשית כז, מ): וישנים שלא הקיצו משנת האיוולת יחשבו כי אנחנו בגלות אדום, ולא כן הדבר, רק אדום היה תחת יד יהודה, וכן כתוב ויפשע אדום מתחת יד יהודה, גם יואב הכרית כל זכר באדום. ובעבור שהיו תחת יד יהודה, שמחו ביום אידינו. והיו אומרים לבבליים ערו ערו עד היסוד בה. ויותר היה קשה על ישראל החרפה שהיה אדום מחרף אותם מרעתם. וכן טעם שישי ושמחי בת אדום. ג"כ אל תשמח לבני

יהודה. גם בימי הורקנוס הזקן שמם שומרי ירושלים והכניסם בברית מילה. גם בימי אגריפס כאשר נלכדה ירושלים באו גדודי אדום לעזור ליהודה. ורומי שהגלתנו היא מזרע כתים. וכן אמר המתרגם וצים מיד כתים והיא מלכות יון בעצמה, כאשר פירשתי בספר דניאל. ג"כ יקראו היום אנשי מצרים ושבא וארץ עילם ישמעאלים. ואין בהם מי שהוא מזרע ישמעאל כי אם מתי מעט.

במילותיו הקצרות הוא עובר על ההיסטוריה של אדום בתנ"ך שלפיה אדום נכנעה תחת יד דוד אשר הרג בהם כל זכר, ואחר כך מרדו בימי יהורם בן יהושפט מלך יהודה. הפסוקים המקשרים את אדום לחורבן בית המקדש כמו במזמור על נהרות בבל 'זכור ה' לבני אדום' וכן הפסוק באיכה 'שישי ושמחי בת אדום', לדעתו אין הכוונה לחורבן בית שני, אלא מכיון שהם היו שונאי ישראל הם שמחו במפלתם על ידי נבוכדנצר ועודדו את הבבלים לערות את ירושלים עד היסוד.

קושיא נוספת הוא מעורר, שהרומאים אינם כלל מבני עשו אלא הם מבני יפת דהיינו ה'כיתים' האמורים בפרשת נח. (בראשית י) בני יפת גומר ומגוג ומדי ויון ותובל ומשך ותירס - - ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים. שכן כך מתרגם אונקלוס בפסוק 'וצים מיד כיתים' בנבואת בלעם (במדבר כד, כד) 'וסיען יצטרחן מרומאי'.

על דבריו אלו חוזר הראב"ע בפירושו לתהילים בפסוק זכור ה' לבני אדום. ובפירושו לדניאל בנוגע לחזון ארבע המלכויות שראה נבוכדנצר בחלומו. ובשל כך הוא נוטה מדברי כל המפרשים בזיהוי ארבעת המלכויות. אם לדעת המפרשים ומדרשי חז"ל מדובר במלכות בבל, פרס, יון, ורומי. לדעתו רומי ויוון הם המשך אחד, שכן הוא אחד מאגפי מלכות יון שהשתלט על כל הממלכה.

דעת הרמב"ן ונוסח ישן באבן עזרא

אולם בנוסחאות ישנות של האבן עזרא אנו מוצאים שכן קיבל את דברי חז"ל הקוראים לרומי אדום, ואולי הצנזורה מחקה מילים אלו - 'והיו אנשים מתי מספר שהאמינו באמונה חדשה [בחלק מהנוסחאות - שהאמינו באיש ששמוהו אלוה], וכאשר האמינו רומי בימי קונסטנטיין שחדש כל הדת, [ושם על דגלו צורת האיש ההוא], ולא היו בעולם שישמרו התורה החדשה חוץ מאדומיים'. דברים דומים הוא כותב בישעיה (סג, א עפ"י נוסח ישן).

לפי נוסח זה מובן המשך דבריו על ההשוואה לאנשי מצרים שנקראים ישמעאלים, כלומר שלמרות שאומת רומי עצמה היא מבני 'כיתים', היא נקראת על שם מיעוט מבני 'אדום' שהשפיעו עליה ויצרו את תרבות הנצרות.

דברים דומים נאמרו בספר הגאולה להרמב"ן - 'ודע כי אנחנו הסומכים על דעת רבותינו ז"ל חושבים כי אנו היום בגלות אדום. - - כי האדומים הם היו הטועים ראשונה אחרי האיש - - ונתבססה שם בימי קונסטנטיין המלך על רומי האדומי אשר יסד להם - - לכן תחשב רומי ואדום מלכות אחת אע"פ שהם אומות שונות'. וכך כותב גם בעל 'ספר העיקרים'.

תירוצו של הר"ן והאברבנאל

תירוץ נוסף מובא בראשונים, לפיו ראשוני מלכי רומי היו מצאצאי עשו, ולכן למרות שעיקר העם היה מבני כיתים, הם נקראים מלכות אדום על שם המלכים הראשונים.

אנו מוצאים התייחסות לנידון בדברי הרד"ק (על יואל ד, יט, עובדיה א, א) ומלך קיסר אדומי היה, וכן כל המלכים אחריו אשר היו ברומי. - - שמלכות רומי היתה בתחלה רובם בני אדום, ומה שאמרו הנביאים בחרבן אדום באחרית הימים אמרו כמו שפירשתי בישיעה בפרשת קרבו גוים לשמוע, וכן אמר ירמיהו במגילת קינות תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך פקד עונך בת אדום וגומר:

בעל דרשות הר"ן (הדרוש השני) מתייחס לשאלה זו וכותב - 'וכאשר נפשענו מקרית עוז בפשע שומם, חגר אדום בעוז מתניו, כי כבר הודיעונו רבותינו היותנו בגלות אדום, כי עם היות אשר רומי המחצבת רהבנו, והיא מכלל ארץ יון, כמו שתרגם אנקלוס וצים מיד כתים וסיען דאיסתחראן מרומאי, וכתים הוא אחד מבני יון, עם כל זה מלכיה אשר מלכו בה היו אדומים והיו בתוכה מאדום עם רב, כמו שמתורגם 'פקד עונך בת אדום וגו' - 'אסער עוויתך רומי רשיעא דמתבנייא באיטליא ומליא אוכלוסין מן בני אדום'. הנה זה מה שנראהו במה שעבר עלינו מן הזמן בענין אדום, כי בהציב השם יתברך מטה עוזנו מטה ידו. ובשפלנו ובדברנו רתת גבר עד להשחית.

מי שמאריך בהרחבה גדולה בנידון זה הוא האברבנאל הפורש בהרחבה את הקושיות האמורות כיצד מגיע עשו לאירופה. הוא מצטט בארוכה את דבריו של משומד ידוע ומבאר שאכן קושיותיו הם חזקות וצריכים תשובה הגונה.

תירוצו של הרמב"ן שהם נקראים כך על שם האמונה הנוצרית אינו מספיק מבוסס לדבריו מבחינת המקורות. והוא נוקט בתירוץ השני שצאצאים מבני עשו התערבו בתוך עם הכיתים. אלא שהוא מבסס את דבריו על המסופר בספר יוסיפון ובספר הישר.

וכך כתב בפירושו לישעיה (לה, י): 'שעם היות שמפני אורך הזמן לא נמצא בספר דברי הימים אשר לרומיים באי זה אופן מההשתלשלות נתיישבו בני אדום ברומי ובארץ האיטליא לא מפני זה ראוי להכחיש דברי חכמינו הקדושים בקבלתם - - כל שכן שכבר מצאנו לזה סמך גדול בדברי יוסף בן גוריון שכתב שאלופי עשו נלחמו עם יוסף, וילכוד את צפו בן אליפז בן עשו ואת בחוריו ויביאם אסורים מצרימה ויברח צפו - - ואחר כך ברח צפו משם ויבא בארץ הכתים היא איטליא - - והנה הכיתים בראות הצלחותיו במלחמות וכל מעשה תקפו וגבורתו המליכוהו עליהם ויקראו את שמו צפו גאנו"ס - - והוא היה המלך הראשון אשר מלך באיטליא וכפי דעת רבים מהמספרים הוא אשר בנה גינוב"א (גנואה) וקראה על שמו ונקבר שמה היא קבורת גאנו"ס הידועה עד היום הזה.

הרי לך עדות ברורה מדברי יוסיפון שהיה ראש המספרים גם אצלם שבארץ הכתים מלכו מבני אדום ואין ספק שבמלוך שמה מלכים אדומיים יבאו עמים רבים מארץ אדום להתישב באיטליא

בסבת המלכים המולכים בה וירבו וישרצו במאד מאד ותמלא ארץ איטליא אותם, ומהם נבנית רומי.

ואתה תדע שבספר דברי הימים אשר לרומיים נמצא זכרון זה גאנו"ס - - וכן אחשוב אני שלאטינו"ס שהיה גם כן ממלכי איטליא ואמרו שהוא אשר התחיל לשון הלטי"ן ומכתבו היה מהאדומיים כי ביניהם היה מורגל זה השם כמו שאמר אלוף לוטן.

וכמו שבא סנחריב ובלבל את העולם כך נתבלבלו העמים באורך הזמן בסבות אחרות - - סוף דבר המפורסם אצל הכל אי אפשר שיכזבו לכן בהיות שזה לנו אלף חמש מאות שנו ויותר מזה שהיה שגור בפי חכמי ישראל בזמן בית שני ואחריו תמיד שרומי היתה מבני אדום מבלי חולק ולא מערער עליו מבואר הוא שהיה הדבר פשוט וברור אצלם שאדומיים נתיישבו ונתפשטו ומלכו על רומי ועל כל ארצות האיטליא ושאר הארצות הנקראות היום ארצות הנוצרים ולכן קראום כלם בני אדום ובאו ויבאו עליהם ייעודי נבואות אדום בהכרח.

משמני הארץ יהיה מושבך - זו איטליא של יון

לאור בכייתו של עשו אמר לו יצחק 'הנה משמני הארץ יהיה מושבך'. ופירשו חז"ל (בראשית רבה סז, ו, מובא ברש"י) - 'זו איטליא של יון'. עליה אמרו חז"ל במסכת מגילה (דף ו:): 'אמר עולא איטליא של יון זה כרך גדול של רומי, והוא תלת מאה פרסה על תלת מאה פרסה, ויש בה שלש מאות ששים וחמישה שווקים וכו"'.
אברבנאל מבאר שיעדו שעם היות ארצו הר שער הר שמם, הנה יזכה שזרעו יתישב בארץ שמנה וטובה שתמיד ירד עליה טל ומטר לשובע, ונתקיים היעוד הזה בזרעו לימים הבאים, והיא איטליא של יון דהיינו רומי (אברבנאל).

אולם על פי פשוטו הארץ שניתנה לו היא הר שער וכך פירש הרד"ק, שברכו שתהיה ארצו שמנה. ברם ההפנייה של רש"י למימרא מדרשית זו, מעוררת מחשבה מדוע חשוב כל כך לציין היכן הוא המקום אותו הבטיח יצחק לעשו.

יש על כך רעיון מבריק של בעל 'חנוכת התורה', על פי מה שאמרו חז"ל במסכת שבת (נו, ב) 'בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריא'ל ונעץ קנה בים ועלה בה שרטון, ונבנה עליה כרך רומי וזהו איטליא של יון'. מבאר הרבי ר' העשיל שאמר יצחק לעשו שכבר נתן כל ארצות העולם ליעקב ולא שייר כלום, ומה יעשה לו, וכאשר הרבה לבכות המציא לו ברכה מחודשת, שתינתן לו ארץ שעדיין לא היתה בעת ההיא בשעה שבירך יצחק, שעלה אחר כך שרטון בים, ולא היתה בכלל ברכת יעקב, והיה יכול יצחק לתתה לו. ולכך רמז רש"י באמרו זו 'איטליא של יון'. [זוהי דוגמא מעניינת של חשיבה מחוץ לקופסא].

ניתן להתבסס על יסוד רעיון זה, ולהוביל אותו לפירוש הקרוב יותר לדרך הפשט בדרכו של האברבנאל: (כו, מו) 'ותאמר רבקה אל יצחק קצתי בחיי מפני בנות חת אם לקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים' (כח, א) 'ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אתו ויצוהו

ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען: (ב) קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך: (ג) ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים: (ד) ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלהים לאברהם'.

בברכת יצחק הראשונה 'ויתן לך האלוקים מטל השמים וגו'" לא נזכר הבטחת ארץ ישראל. והביאור הוא עפ"י מה שביאר מו"ר ב'בן מלך' שברכה זו שביקש לתת יצחק לעשו אינה עולה על נתינת כללות הברכות אלא מי יהיה יותר נכבד בבית אביו, ואחיו יהיה תחתיו כמו יהודה והשבטים. אבל מה שנבחר יעקב להיות המשך ונדחה עשיו לגמרי זה היה אחר כך כשאמר לו ויתן לך את ברכת אברהם ושם אמר לו לרשתך את ארץ מגוריך. אבל תחילה היו שניהם זוכים בארץ.

ועיין מה שכתב הגרי"ז הלוי שהעתיק לשון הרמב"ם בפ"י ממלכים ה"ז. 'המילה נצטווה בה אברהם וזרעו בלבד וכו', יצא זרעו של ישמעאל שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע, ויצא עשו שהרי יצחק אמר ליעקב ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך מכלל שהוא לבדו זרעו של אברהם. המחזיק בדתו ובדרכו הישרה וכו'" וכתב בשם הגר"ח שדווקא מקרא 'ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך'. ילפינן דיעקב הוא זרע אברהם.

ומבואר בדבריו שבברכה שניה זו ברכו ליעקב שהוא אשר בחר בו ה' להיות זרע אברהם, ולכן "לא תקח אשה מבנות כנען". כלומר שעד עתה היה האפשרות שגם עשו יהא "זרע אברהם", דהא לא נאמר רק דלא כל יצחק, אבל מי הוא עדיין לא נאמר וכעת נתברר שהוא יעקב בלבד.

אולם יש להבין מה הקשר בין מה ששלח יצחק את יעקב לקחת אשה מפרדן ארם, למה שנתן לו את ברכת אברהם, שמשמעותו כאמור בחירת יעקב מתוך דחיית עשיו. ומדוע נכללו שני העניינים כאחת.

עוד יש להבין שהרי יצחק בעצמו היה כל כך שמור בעניין זיווגו עד שהשביע אברהם את אליעזר לא לקחת אשה מבנות כנען, ואיך לא הקפיד על עשו שלקח מבנות כנען, עד שלא נמנע מלהעדיף לברכו על פני יעקב. ומדוע רק עתה ציוה על יעקב לא לקחת מבנות כנען.

ונראה דהנה לא מצינו בשבטים שהלכו לפרדן ארם ליקח להם נשים, ובפשטות לקחו להם נשים מבנות כנען, [וכן מפורש במדרשים לפי דעה אחת] ומצינו כן מפורש ביהודה שלקח בת איש כנעני, אם כי יש מפרשים שם סוחר.

ונראה שכיון שדרכה של אשה להיגרר אחר בעלה, ואם האיש שומר את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט אף אשתו תהיה כן בביתו, שהרי אף נחור ובתואל ולבן היו עובדי ע"ז ובנותיהם היו האמהות. [רק אחר שעם ישראל הם עם בפני עצמם אסור להם להתחתן בשאר אומות]. והאיסור ליקח אשה מבנות כנען היה רק על ה'אבות' של האומה, שכיון שהם בוני האומה מוכרחים לייסד אותה על יסודות נאמנים וזכים מכל סיג, ולא ידבק בהם מאומה מארירותו ושפלותו של כנען. אבל אחר שכבר נבחר יעקב וכבר הושתתה המשפחה כראוי, לא נאסרו להם בנות כנען.

ומעתה נראה שתחילה סבר יצחק שהוא כבר ה'אב' האחרון, בעם הנבחר, ובו עצמו כבר תתקיים שלימות הבחירה שיהיה כולו זרע אמת ומטתו שלימה, [כמו שהיה בסופו של דבר ביעקב], ולכן גם כשעשו לקח מבנות כנען לא אבד מעלתו אצל אביו, משום שאינו 'אב' אלא מה'בנים' ואינו יכול להידחות, וממילא הוא כמו השבטים ומותר לו לקחת כנעניות.

אבל עתה באה רבקה וטענה לפניו שאי אפשר לסבול את בנות חת עד שהסכימה דעתו לכך. ואולי הכוונה שאם כבר היה עשוי עצמו מגיע להיות ישראל מוחלט שאינו יכול להידחות, היה עשוי משפיע עליהם לטובה כדרך האיש בביתו שאשתו הולכת בדרכו, אבל כיון שעדיין היה מקום לעשו להידחות מכלל ישראל, על כן היה להיפך שבנות חת השפיעו עליו לרעה. ובזה הוכחה ליצחק שעדיין לא חלה שלימות הבחירה בעצמו, ועשוי צריך להידחות ושלימות הבחירה תהיה רק ביעקב וגם הוא נחשב מה'אבות'.

וכיון שכך הוא הדבר, על כן עדיין אינו יכול ליקח אשה מבנות כנען. ולכן דווקא עתה אמר לו ויתן לך את ברכת אברהם, שרק עתה נתברר ליצחק שאין הוא עצמו הנבחר בשלימות, וצריך לבחור את יעקב ולומר לו שרק הוא שיזכה לברכת אברהם.

ואכן בשלב זה כאשר נתברך מאת אביו ויצא לחרן נגלה אליו ה' במראה הסולם. שמעתה כבר נקבע בו הדבר, וחלה עליו השראת השכינה מצד ברכת אברהם שחלה בו. וכאשר הושלם בדרגות נוספות נתברך מאת ה' מצד עצמו של יעקב ונקרא שמו ישראל ואז שוב נגלה אליו ה' 'עוד בבואו מפדן ארם'.

ובזה נשוב לאמירת משמני הארץ יהיה מושבך, שיצחק הסביר לעשו שברכתו הראשונה מוכרחת להתקיים אצל יעקב, וכל עוד שעשו נמצא במערכת המשפחה של אברהם ויצחק, רק יעקב בהכרח יהיה בראש.

וכאשר עשו צעק צעקה גדולה ומרה ובכה, ולא השלים בשום אופן שהוא יהיה שני במעלה. נאלץ יצחק לגלות את אזניו שהעצה היחידה שהוא יוכל להצליח ולהתנשא היא להתנתק ממשפחת אברהם ולהתחבר לעם אחר, וזאת אכן עשה שהתחבר זרעו עם בני הכיתים, ונעשו מלכות אחת שהיא רומי, ולכן נקראת על שם אדום. וזה מה שכתב רש"י 'משמני הארץ יהיה מושבך זו איטליא של יון'. כי זאת עצמה היא העצה והברכה שנתן לו כעת.

ואכן עשו קיבל עצה זו והחליט להתנתק ממשפחת אברהם, ואמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. ורק אז ייחד יצחק את ברכת אברהם עבור יעקב בלבד, ושלח אותו לחרן לשאת אשה להמשיך עמה את משפחת אברהם.